

NAVOIY DEVONLARINING SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI ASOSIY FONDIDA SAQLANAYOTGAN QO'LYOZMALARI

Oysara MADALIEVA,

O'zR FA Sharqshunoslik instituti kichik ilmiy xodimi
oysara19@gmail.com

Abstract: *This article presents to a comparative and typological study of about 160 manuscripts of divans by Alisher Navai, which are stored in the Main Fund of the Abu Rayhan Biruni Institute of Oriental Studies, Uzbekistan Academy of Sciences. By this study, the author demonstrates highly-valued divans were copied for 500 years in various regions of the historical Maverannahr and Khorasan. The magnificent poetry of Navai was patronized by the influential people of their time, and it had many admirers, followers, and fans. The wealthy community of the Islamic East patronized the production of Navoi's divans.*

Key words: *Alisher Navai, divan, ghazal, Abu Rayhan Biruni Institute of Oriental Studies, Uzbekistan Academy of Sciences, comparative-typological method, manuscripts*

Alisher Navoiy (1441–1501) devonlari qo'lyozmalari uning hayotligi vaqtidan boshlab dunyoning turli o'lkalari tarqalgan. Xondamirning xabar berishicha, XV yuzyillikda Navoiy asarlarining juda ko'p nusxalari Hindiston, Yaqin Sharq va arab mamlakatlari ga savdo ahli, fan va madaniyat arboblari tomonidan olib ketilgan [12: 30]. Bugungi kunda Navoiy devonlari qo'lyozmalari Osiyo va Yevropaning qator qo'lyozma fondlarida saqlanmoqda.

Navoiy devonlari Yevropaga 1625 yildan boshlab yetib borgan. O'sha yili Angliyaning Oksford universiteti shoirning hozirda 283 raqami bilan saqlanuvchi bir terma devonini qabul qilgani haqida ma'lumotlar bor [12: 30]. Navoiy

ijodxonasiga oid turli janrdagi she'rlarning besh asr davomida qachon, qaerda, kim tomonidan va qay shaklda kitoibat qilingani shoir lirikasining geografik chegarasini chizib beradi, ayni paytda, bu Navoiy ijodiga bo'lgan e'tiborni ham anglatadi.

Shoir devonlari qo'lyozmalarining ko'chirilish va saqlanish o'rni ham e'tiborni o'ziga tortadi. H. Sulaymonov (1910-1979) 1957-1958 yillarda sobiq Ittifoqning sharq qo'lyozmalari mavjud bo'lgan shaharlarini (Peterburg, Dushanbe, Boku, Yerevan, Tbilisi, Olmaota, Ashxobod, Frunze, Buxoro, Samarqand, Xiva, Farg'ona va boshqalar) kezib, barcha akademiya va universitet fondlari, ilmiy muassasalar hamda

shaxsiy kutubxonalarda, Toshkent fondlari bilan qo'shilib, shoir asarlari qo'lyozmalarining 1200 dan ortiqrog'ini hisobga olib chiqqanini ma'lum qiladi [12: 30]. Mazkur qo'lyozmalardan bir qanchasi turli kataloglarda tavsif qilingan [11].

Alisher Navoiy turkiy adabiyot tarixidagina emas, sharq xalqlari adabiyoti tarixida bir necha devon tuzgan shoir sifatida mashhurdir. Hozirgi kunga qadar Navoiy devonlari turli mavzudagi tadqiqotlar doirasida keng o'rganilgan [9]. Mazkur tadqiqotlarning mazmuni Navoiy devonlaridagi she'rlarning janr xususiyatlari, she'rlarning bir devondan boshqasiga o'tishi holatlari, she'rlarning til xususiyatlari, shuningdek, ularning tahriri va talqini masalalaridan iborat.

Bugun navoiyshunoslikning matnsunoslik va manbashunoslik tarmoqlari yana jonlanib qoldi. Shoir devonlarining yangi topilgan bir qancha nusxalari ilmiy jamoatchilikka ma'lum qilib borilmoqda. Mazkur maqola navoiyshunoslikning aynan shu tarmog'i mahsuli sifatida maydonga chiqadi. Maqola muallifi O'zR FA Sharqshunoslik instituti fondi qo'lyozmalari misolida Alisher Navoiy devonlari nusxalarining nomlanishi, tarqalish geografiyasi, ko'chirilgan davri va joyi hamda xattotlari haqida bahs yuritadi.

Navoiy devonlarining O'zR FA Sharqshunoslik instituti fondlarida saqlanayotgan qo'lyozmalari alohida tartibda ko'plab tadqiqotga jalb etilgan, ammo ular bir tadqiqot doirasida yaxlit o'rganilmagan. Hozirda institutning Asosiy, Hamid Sulaymon va Dublet nomidagi uch fondida Navoiy asarlarining 700 ga yaqin nusxasi saqlanmoqda, shulardan 300 ga yaqini shoir devonlarining qo'lyozmalaridir. Ma'lumki, bizgacha Navoiyning o'zi tartib bergan 3 ta turkiy ("Badoe' ul-bidoya", "Navodir un-nihoya", "Xazoyin ul-maoniy") va 1 ta forsiy ("Devoni Foni"), shuningdek, muxlislari tomonidan tuzilgan "Ilk devon", "Oqqo'yunli muxlislar devoni" va terma devonlari yetib kelgan. Fondlarda saqlanayotgan qo'lyozma devonlar "Navodir un-nihoya", "Xazoyin ul-maoniy" yoki ushbu majmua devonning alohida ko'chirilgan tarkibiy qismi hamda terma devon nusxalaridir. Maqolada shoir devonlarining faqat asosiy fondida saqlanayotgan qo'lyozmalari haqida so'z boradi.

Hozirda Institut asosiy fondida Navoiy asarlarining 500 ga yaqin qo'lyozmasi bor bo'lib, ulardan qariyb 160 tasi shoir devonlarining nusxalaridir. E'tiboringizni quyidagi jadvalga qaratamiz:

Alisher Navoiy devonlarining Asosiy fondida saqlanayotgan qadimiy Xuroson va Movarounnahrda ko'chirilgan XV– XIX asrlarga oid nusxalarining foizdagi ulushi

Ko'chirilgan joyi	Ko'chirilgan davri	jami	%
Xuroson	XV–XVI	18	13%
Buxoro	XVII–XIX	27	20, 7%
Farg'ona vodiysi	XVII	29	22%
Xorazm	XVII–XX	24	18%
Ahmadnagar	XVII	1	0,7%
Samarqand	XIX	4	3%
Toshkent	XIX–XX	21	16 %
Chorjo'y	XIX	1	0,7%
Oltishahar	XVIII–XIX	2	1,5%
Shahrisabz	XIX	4	3%
Jami:		131	100%

Tabiiyki, kitobxon Navoiy devonlari tuzilishiga oid to'liq va ishonchli ma'lumotlarning dastlabkisini bu devonlarning debochalari orqali bilib oladi. Fondagi debochalari bilan birga kitobat qilingan nusxalardan ko'pchiligi:

فصاحت دیوانی نینک غزل سرای لاری طبع
مخزیندین شوریده حال عاشقلار خرمنی...

(Fasāhat devāniniñ ġazal sarāylarī tab'ī maxzanīdīn šorīdahāl āšīqlar xīrmanī...) jumlası bilan boshlanadi [1:1b]. Bu debochani Navoiy "Badoyi ul-bidoya" devoniga ilova qilgan. Shuningdek, "Xazoyin ul-maoniy" uchun yozilgan debocha bilan ko'chirilgan nusxalar ham bor. Uning boshlanishi shunday [4:1b]:

شکر و سپاس اول قادرغه کیم ون عدم آسایشک
هی دین وجود ارایش آگاه لاریغه جلوه بیردی.

Šukr va sipās ul qādirğa-kim, čun adam āsāyišgāhidin vujud ārāyiši āġālariğa jilva berdi.)

O'rta Osiyoda amirlik va xonliklar davrida Alisher Navoiy asarlarini kitobat qilish birmuncha kuchaydi. Navoiy devonlari eng ko'p kitobat qilingan hudud Farg'ona vodiysiga to'g'ri keladi. Buni Qo'qon xoni Muhammadalixon (1822–1842) buyrug'i bilan 1254/1838–39 yili Qo'qonda olti oy ichida bir xil hajm va tarkibda Alisher Navoiyning "Xazoyin ul-maoniy" devoni 300 nusxada ko'chirilgani bilan izohlash mumkin [5:477b1; 13:XVII].

¹Kolofonda shunday deyilgan:

... محمد علی غازی بهادرخان ... مینک ایک یوز ایلک تور تارخیخیندا
... محمد صدیق تونقار ساریغه خطاب ایتمک امر عالی صدور تابتی کیم
نوائی دیوانینی مکتوب ایتمک بویورغیل فرمان عالی تاثیر یدین بیرى شولکیم
مدت آلتی آی ای ره او یوز عدد دیوان مجلد و مشرر بولدی اول مشرر
دیوانلار دین بیرى بو نسخه ایور کیم سنه مژکور ای ره همت اهتمام و شرف
اتمامه موسوم بولدی. ...

(... Muhammad Ali Ġāziy Bahādirxān... miñ ikki yüz ellik tört tarixında... Muhammad Siddiq

Buxoro amirligida ham Navoiy devonlari bundan bir necha asr avval ko'chirila boshlagan. Xattot Abdulmuznib Rizoquli ibn Mustafoquli tomonidan 1070/1660 yilda ko'chirilgan "Xazoyin ul-maoniy"ning to'liq nusxasi [6] ushbu fikrni tasdiqlaydi. Qo'lyozmaning avvali "Badoyi ul-bidoya" devoni uchun yozilgan debocha bilan boshlanadi, 19a varag'ida esa Navoiy asarlarining ro'yxati keltirilgan. Asosiy fondga saqlanuvchi Buxoro amirligida ko'chirilgan devon nusxalari jami 26 tani tashkil etadi. E'tiborlisi, bu devonlarning ko'pchiligi "Xazoyin ul-maoniy"ning to'liq nusxasidir. Bu devonlarning mundarijasi hali mukammal o'rganilganicha yo'q, ammo tavsiflar jarayonidagi kichik ehtimollar shuni ko'rsatadiki, ularning ko'pchiligi bir manbadan ko'chirilgan.

Devonlar XIX yuzyillikda eng ko'p ko'chirilgan. Bu davrga kelib, Navoiy devonlarining juda ko'p miqdorda ko'chirilishi turkiy til va adabiyotga bo'lgan e'tiborning yanada kuchayganidan darak beradi. Qizig'i, bu devonlardagi tartibda qat'iy bir chegara yo'q. Ularning ichki tuzilishi turlicha. Navoiyning o'zi tomonidan tartib berilgan devonlar ko'rinishidagi qo'lyozmalar juda oz. Masalan, XIX asrda kitobat qilingan Navoiy she'riy asarlarining aksariyati "Terma devon" ko'rinishida, unda "Xazoyin ul-maoniy" ga kirgan barcha devonlardan turli janrdagi she'rlar tanlab olingan. Bunday turdagi devonlar "Xazoyin ul-maoniy"ning to'liq shaklidagi devonlardan hajman kichikroq.

tonqatar sarīğa xitab etib, amr-i āliy sudur tapti-kīm, Navāiy devānini maktub etmäkkä buyurğil: farmān-i āliy ta'sirīdīn biri šul-kim, muddati altı ay içrā üç yüz adad devān mujallad va mušarraz boldi. Ul mušarraz devānlardīn biri bu nusxa erür-kim, sanai mazkur içrā himmat ihtimām va šaraf itmāma mavsum boldi. ...)

Terma devonlarning ko'pchiligida de-
bocha berilmagan. Ular, asosan, bas-
maladan so'ng:

اشرق من عكس شمس الكأس انوار ألهدى
يار عكسين مي دا كور ديب جام دين قتي صدا

(Ašraqat min 'aksi šamsil ka'si an-
yāril hudā, yār 'aksin mayda kōr deb
jāmdin čiqti sadā) matlali "G'aroyib us-
sig'ar"ning birinchi g'azali bilan boshla-
nadi. Ularning ichki tartibi yo tuzuvchin-
ing didi, yo o'sha davr kitobxonining
talabidan kelib chiqib tuzilgan bo'lishi
mumkin.

O'zR FA Sharqshunoslik institutining
asosiy fondida saqlanayotgan Xorazm
kitobat san'atining mahsuli hisoblan-
mish Navoiy ijodxonasiga oid she'rlar
"Terma devon" (18 ta), "Xazoyin ul-ma-
oniy" (1 ta), "G'aroyib ul-sig'ar" (1 ta),
"Badoyi ul-vasat" (2 ta), "Favoyid ul-
kibar" (2 ta) kabi devonlar tartibida
ko'chirilgan. E'tiborlisi, ularning eng ko'p
qismi XIX asrda ko'chirilgan "Terma
devon"lardir. Bu hodisani Xiva xonligi-
da Qo'ng'irotlar hukmronligi davrida
(1804-1920) Navoiy shaxsi va uning
ijodiga bo'lgan e'tiborning nihoyatda
ortib borganligi bilan izohlash mumkin
[19: 57-82]. Bu davrda Xorazmda ijod
etgan ikki buyuk shaxs Munis (1778-
1829) va Ogahiy (1809-1874) ijodining
umumiy tomonlari ham ularning Navoiy
davomchilari ekani bilan bog'liqdir [10:
xlvi]. Xususan, Muhammad Rahim
Bahodirxon II Feruz (1864-1910) huk-
mronligi davrida Navoiy ijodigina emas,
balki turkiy adabiyotga bo'lgan e'tibor
kuchaydi. Turkiyda ijod etgan shoirlarn-
ing devonlarini ko'chirish, ularning
asarlari bayozlarga kiritish, shuning-
dek, forsiyda yozilgan asarlarni turkiy-
ga o'g'irish, hatto bir asarni bir nechta
tarjimonlarni jalb qilgan holda tarjima
qilish an'ana tusiga kirgan edi [10: xl].

1318/1901 yil Xivada Muhammad
Yaqub devon valadi Usta Qurbonniyoz
Xorazmiy tomonidan nasta'liq xatida
fabrika qog'oziga ko'chirilgan 2058,
7098, 647 raqamlari ostida saqlanuv-
chi "G'aroyib us-sig'ar", "Badoyi ul-va-
sat" va "Favoyid ul-kibar" devonlarin-
ing nusxalari Xorazm kitobat san'ati-
ning nodir namunalari hisoblanadi [8, 2,
3]. Qo'lyozmalar Muhammad Rahim
Bahodirxon II Feruzning maxsus far-
moni bilan saroy kutubxonasi uchun
ko'chirilgani kolofonlarda aks etgan [8:
217b]¹.

Shoir ijodiy merosining eng ko'p
"Terma devon" holida kitobat qilin-
gani, yuqorida ta'kidlanganidek, faqat
Xorazm hududidagi devonlargagina
xos emas. Sababi, avval aytib o'tgani-
miz asosiy fondida saqlanuvchi Navoiy
devonlarining 160 ga yaqin nusxas-
idan chamasi 115 tasi "Terma devon"
ekani ma'lum bo'ldi. Qolaversa, XV as-
rdan to XIX asrgacha bo'lgan davrga
oid "Xazoyin ul-maoniy"dagi har to'rt
devondan olingan she'rlarni o'zida jam-
lagan devon qo'lyozmalari dunyo miqy-
osidagi fondlarda 254 tani tashkil etsa,
shulardan faqat 55 tasigina "Xazoyin
ul-maoniy"ning to'liq nusxasi, qolgan
199 tasi esa "Terma devon" ekani
aniqlangan [19: 10]. H. Sulaymonov
Navoiy ijodxonasidagi she'rlarning
"Terma devon" shaklida ko'chirilishi
shoir tiriklik vaqtlaridanoq boshlangani-

¹ Kolofonda shunday deyilgan:

الحمد لله و المني عدالت آسماني نيك افتاب جهانتالي سلطان
سهرى نيك خورشيد رخشنده سى علما دولت و فضلا حوست
حضرت سلطان الزمان و نادرالدوران السلطان ابن السلطان
الخاقان ابن الخاقان ابو المظفر والمنصور ابو الغازى سيد محمد
رحيم بهادرخان ثاني خلد الله تعالى دولته و شوكته نيك فرمان
عاليلارى بيلا دفتر اول نواى كيم غرايب الصغر بيله موسوم ايردى
بو فقير الحقير محمد يعقوب ديوان ولد اوستا قربانياز تاريخ هجرى
مينك او يوز داغى اون يكيكرلان ى ذوالقعدا ابي نيك يكرمه التى
لان ى سى شنبه كوني موافق موش يلى نيك اخيريدا يازيب اتمام
غه يتكوردى.

ni yozadi hamda ularni Navoiydan avval va Navoiydan so'ng tuzilgan Terma devonlar kabi ikki turga bo'ladi, (bunda olim Navoiyning devon tartib berishidan oldin va keyin boshqalar tomonidan tuzilgan devonlar, degan fikrni ilgari suradi) [13: XVIII]. Olim ushbu fikrini dallillash uchun 790 va 3984 raqamlari ostida saqlanuvchi qo'lyozmalarni misol keltiradi [13: XI]¹. H. Sulaymonov bu ikki qo'lyozmadagi she'rlar ketma-ketlik jihatidan "Xazoyinu-l-maoniy"ga juda yaqin bo'lgani sababli ularni Terma devon nomlagan. Bunda masalaning e'tibordan chetda qolmasligi kerak bo'lgan boshqa jihatlari ham bor. 790- raqamli qo'lyozma Sultonali Mashhadiy tomonidan 898/1492-1493 yillarda Hirotda ko'chirilgan [7: 102a]². Devon keyinchalik navoiyshunos A. Erkinov tomonidan "G'azaliyot devoni – protodevon" deb nomlandi [14: 19-38]. Sababi devonning tarkibi faqat g'azallardan iborat va ushbu qo'lyozma ko'chirilgan davrda hali "Xazoyin ul-maoniy" tuzilmagan edi. 3984 - raqamli qo'lyozma esa jami 185 (1b-185b) varaq bo'lib, oxiri tugallanmagan, kolofoni yo'q. 129a varaqqa cha ko'chirilgan matn 790- raqamli qo'lyozma xati bilan deyarli bir xil, ya'ni Sultonali Mashhadiyning xati [11,1: 212; 13: XVIII]. Qolgan qismdagi matn kitobatga oid belgilariga ko'ra XVIII asrda ko'chirilgan, deb taxmin qilingan [11,1: 212]. H. Sulaymonov yuqoridagi ikki Toshkent nusxasidan tashqari Nyu-York (tarixi: 905/1499-1500) va Oksfordda (tarixi: 915/1509-1510)

saqlanuvchi yana ikki qo'lyozmani ham Terma devonlar safiga qo'shadi [13: XVIII]. Biz bu ikki qo'lyozmaning tarkibi bilan tanish emasmiz. Ammo O'zR FA Sharqshunoslik institutida saqlanuvchi Navoiy yashagan davrda ko'chirilgan 790 va 3984 (bir qismi) raqamli hamda shoir vafotidan keyingi davrlarga oid Terma devon nusxalari bilan tanishib chiqqach, aytish mumkinki, ular tarkib jihatidan farqlidir. Shuning uchun ularni Navoiyning devon tuzganidan avval va keyin boshqalar tomonidan tartib berilgan devonlar, deya ikki guruhga bo'la olmaymiz. Birinchidan, Navoiydan oldin uning muxlislari tomonidan tuzilgan devonlardan biri, olimning o'zi ta'kidlaganidek, shartli ravishda "Ilk devon" deb atalsa, ikkinchisi "Oqqo'yunli muxlislari devoni" nomini olgan [15: 8-16; 18: 36]. Shoir tomonidan tuzilgan boshqa devonlarga esa muallifning o'zi ot qo'ygan. Bundan kelib chiqadiki, Terma devon atamasini "Xazoyin ul-maoniy" devonidan tanlab olinib, tartiblangan devonlarga nisbatan qo'llagan maqsadga muvofiq. Ikkinchidan, Navoiy hayotlik davrida ko'chirilgan 790 va 3984 ko'rsatkichli devonlar "Xazoyin ul-maoniy"ni yaratish jarayonida muallifning o'zi tomonidan tuzilgan bo'lishi ham mumkin.

Umuman, Navoiy devonlarining turli hududlar bo'ylab tarqalishi ilm-fan va madaniy aloqalarning bir necha asrlar davomida rivojlanib borganidan darak beradi.

Bu devonlar qanday shaklda ko'chirilganiga qaramay, Alisher Navoiy she'riy merosining zamon va makon chegarasini belgilab beradi. Ular Navoiyga homiy sultonlar, navoiyshunos olimlar, Navoiyga izdosh shoirlar, uning she'rlarini ko'z nuri, qalb qo'ri bilan qog'ozga tikkan kotiblar va, albatta, navoiyxon

³790, 3984-raqamli qo'lyozmalar O'zR FA ShI asosiy fondida saqlanadi.

⁴Kolofonda shunday deyilgan:

كتبه العبد المحتاج الى رحمت الله وغفر الله له سلطان علي المشهدي

سنة ٨٩٨

(Katabahu al-'abdu-l-muhtaj ala rahmatullah va g'afara ana Sultān 'Ali al-Mašhadiy)

xalqning borligidan nishonadir. Muhimi, Navoiy she'riyatiga bo'lgan ehtiyoj so'nmagani. Bugun shoirning asarlari, nafaqat o'zbek tilida, balki dunyoning turli tillariga tarjima qilinib, nashr etilmogda. Toki, kelajak avlod ham bahramand bo'lsin.

Bu ma'naviy xazinani bir necha yuzyillardan buyon o'zida saqlab kelayotgan shoir devonlarining qo'ly-

ozmalarini matnshunoslik va amaliy manbashunoslikning an'anaviy va zamonaviy metodlari asosida tadqiq qilish, ularning qiyosiy-yig'ma va transkripsion nashrlarini chop qilish masalasi navoiyshunoslik oldida turgan muhim vazifadir. Maqolada olg'a surilgan fikrlar mana shu vazifani bajarish yo'lidagi kichik bir tadqiqotdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- Alisher Navoiy. "Badoyi ul-bidoya". O'zR FA ShI H. Sulaymonov fondi. 216-raqamli qo'lyozma. Tarixi: 891/1486 y., Hirot. 216 varaq. Debocha qo'lyozmaning 1^b-11^a varaqlarida joylashgan.
- Alisher Navoiy. "Badoyi ul-vasat". O'zR FA ShI asosiy fondi. 7098-raqamli qo'lyozma. Tarixi: 1318/1901 y., Xorazm. 187 varaq.
- Alisher Navoiy. "Favoyid ul-kibar". O'zR FA ShI asosiy fondi. 647-raqamli qo'lyozma. Tarixi: 1318/1901 y., Xorazm. 186 varaq.
- Alisher Navoiy. "Xazoyin ul-maoniy". O'zR FA ShI asosiy fondi. 677-raqamli qo'lyozma. Tarixi: XV asr. 243 varaq. Debocha qo'lyozmaning 1^b-4^b varaqlarini ishg'ol etgan.
- Alisher Navoiy. "Xazoyin ul-maoniy". O'zR FA ShI asosiy fondi. 1709-raqamli qo'lyozma. Tarixi: 1254/1838 y. 477 varaq.
- Alisher Navoiy. "Xazoyin ul-maoniy". O'zR FA ShI asosiy fondi. 9766-raqamli qo'lyozma. Tarixi: 1070/1660 y., Buxoro. 547 varaq.
- Alisher Navoiy. "G'azaliyot devoni - protodevon". O'zR FA ShI asosiy fondi. 790-raqamli qo'lyozma. Tarixi: 898/1492-1493 y., Hirot. 102 varaq.
- Alisher Navoiy. "G'aroyib us-sig'ar". O'zR FA ShI asosiy fondi. 2058-raqamli qo'lyozma. Tarixi: 1318/1901 y., Xorazm. 217 varaq.
- Сулейманов Х.С. Текстологическое исследование лирики Алишера Навои. /В трех томах/ том первый. Ташкент – Москва. 1955-1961. -С. 86.; Sulaymonov H.S., "Xazoyin ul-maoniy" tekstlarini o'rganish va nashrga tayyorlashning asosiy masalalari. // Alisher Navoiy "Xazoyin ul-maoniy" I. Toshkent, O'zfanakadnashr. 1959.; Sulaymonov H.S. Navoiy asarlarining manba'lari va nashri haqida // Alisher Navoiy. Asarlar: I tom. Toshkent, 1963. 37-45-betlar.; Hayitmetov A. Navoiy lirikasi. Toshkent, O'zfanakadnashr. 1961.; Rahmatullaeva M. Alisher Navoiy lirikasida sinonimlar masalasi (XV asrda Sulton Ali Mashhadiy tomonidan ko'chirilgan "Navodir un-nihoya" devonining unikal qo'lyozmasi asosida): Diss. fil. fan. nomz. Toshkent. 1965. -B. 169.; Is'hoqov Yo. Alisher Navoiy ilk lirikasi. Toshkent, Fan. 1965.; Abdug'afurov A. "Xazoyin ul-maoniy" jumboqlari (birinchi maqola) // O'zbek tili va adabiyoti. № 4-6. 1994. -B. 9-16.; Abdug'afurov A. "Xazoyin ul-maoniy" jumboqlari (ikkinchi maqola) // O'zbek tili va adabiyoti. № 1. 1995. -B. 10-18.; Abdug'afurov A. "Xazoyin ul-maoniy" jumboqlari (uchinchi maqola) // O'zbek tili va adabiyoti. № 6. 1998. -B. 3-10.; Abdug'afurov A. "Xazoyin ul-maoniy" jumboqlari // O'zbek tili va adabiyoti. № 5. 2000. -B. 3-11.; Salohiy D. "Badoe' ul-bidoya" malohati. Toshkent, Fan. 2004. -B. 133.; Salohiy D. Navoiyning she'riy uslubi masalalari. Toshkent, Fan. 2005. -B. 204.; Ramazonov N. Alisher Navoiyda "tahrirni tahrir" // O'zbek tili va adabiyoti. № 5. 2006. -B. 17-23.; Ramazonov N. «Yana «tahrirni tahrir» masalasi xususida. O'zbek tili va adabiyoti. 2007, 1-son, -B. 78-89.; Salohiy D. Tahlil va talqin mas'uliyati // O'zbek tili va adabiyoti. № 1. 2007. -B. 64-89.; Jo'raboev O. "Xazoyin ul-maoniy"ning bir shohona qo'lyozmasi va uning matniy xususiyatlari // Adabiyot ko'zgusi. № 12. 2011. -B. 10-17.; Erkinov A. Navoiyning muxlislari tomonidan tuzilgan yana bir devoni // O'zbek tili va adabiyoti. № 1. 2012. -B. 8-16.; Erkinov A. Kirish // Alisher Navoiy Oqquyunli muxlislar devoni (1471). Tokyo: Research Institute for languages and cultures of Asia and Africa, 2015. -B. 12-28.; Erkinov A. Navoiy muxlislari tomonidan tuzilgan devonlar haqida // O'zbek tili va adabiyoti. № 1. 2016. -B. 19-25.; Jo'raboev O. Navoiy asarlari qo'lyozma va matn-

larini o'rganishning ba'zi masalalari // Navoiy va XXI asr. 2016. –B. 32-38.; Yusupova D. “Xazoyin ul-maoniy”: tuzilish qonuniyatlari, tarkibiy xususiyatlari // Navoiy va XXI asr. 2016. –B. 152-158.; Imomnazarov M. Alisher Navoiy lirik merosi matnshunosligining dolzarb masalalari // Navoiy va XXI asr. 2017. –B. 6-10.; Erkinov A. Alisher Navoiy “Xazoyin ul-maoniy”si va uning protodevoni masalasi // Navoiy va XXI asr. 2017. –B. 19-38.

Nazirova X. Vvdedenie // Zubdat al-tavarix – Muxammad Riza Mirab Agaxi. Tashkent – Samarkand, 2016.

“Собрание восточных рукописей Академии наук Узбекской ССР”. Том II. Издательство академии наук УзССР. Ташкент. 1954.; Munirov Q., Nosirov A. Alisher Navoiy qo'lyozma asarlari katalogi. Toshkent: Fan, 1970.; Hakimov M. Navoiy asarlari qo'lyozmalarining tavsifi. Toshkent: Fan, 1983.; Собрание восточных рукописей академии наук республики Узбекистан. Литература (Диваны). Том. I. Подготовка к изданию: к.и.н. Х.М. Лутфиллаев, к.ф.н. С.Н. Файзиева, О.Р. Мадалиева. Ташкент: Навруз, 2017.

Sulaymon H. Navoiy asarlarining manbalari va nashri haqida // Alisher Navoiy, Asarlar. “G'aroyib us-sig'ar”. Toshkent – 1963.

Sulaymonov H. “Xazoyin ul-maoniy” tekstlarini o'rganish va nashrga tayyorlashning asosiy masalalari // Alisher Navoiy “Xazoyin ul-maoniy” I tom: “G'aroyib us-sig'ar”. O'z SSR (sobiq) FA nashriyoti, Toshkent, 1959.

Erkinov A. Alisher Navoiy “Xazoyin ul-maoniy”si va uning protodevoni masalasi (Mashhadiy qo'lyozmasi asosida, 898/1492-93 yil) // “Alisher Navoiy va XXI asr” mavzuidagi Respublika ilmiy-nazariy anjumani materiallari. Toshkent: Tamaddun, 2017.

Erkinov A. Navoiyning muxlislari tomonidan tuzilgan yana bir devoni // O'zbek tili va adabiyoti. O'zR FA “Fan” nashriyoti. 1/2012.

Erkinov A. “Badoe' ul-bidoya”ning Navoiy davrida ko'chirilgan va yangi aniqlangan sanali beshinchi qo'lyozmasi (888 yil, safar oyi/1483 yil, mart-aprel) // Navoiy va XXI asr. 2018. –

Turdialiev A., Erkinov A. “Badoe' ul-bidoya”ning Navoiy davrida ko'chirilgan va yangi aniqlangan sanali oltinchi qo'lyozmasi (Sultonali Mashhadiy, Hirot, 889/1484-1485 yil) // Navoiy va XXI asr. 2018.

Erkinov A. 'Alī Shīr Navā'ī dīvān of the aq qoyunlu admirers (1471). Research Institute for Languages and Cultures of Asia and Africa (ILCAA). 2015.

Erkinov A. “Persian-Chaghatay Bilingualism in the Intellectual Circles of Central Asia during the 15th-18th Centuries (the case of poetical anthologies, bayāz)”. International Journal of Central Asian Studies. C.H.Woo (ed.). vol.12, 2008.